

Györe Bori

A női test transzcendenciája

Borbély Szilárd A Testhez.
Ódák & Legendák című kötetében

„ISTEN FIA NŐ, HA VOLNA”
– kapcsolódási pontok a *Halotti Pompa*
című kötethez

Szénási Zoltán szerint „Borbély Szilárd költészete [...] nem olvasható [...] a személyes érzelmek kódjaként, hisz már az 1993-ban megjelent kötetében is a „versbe szél” [*Hosszú nap el. Drámai jambusok* – Gy. B.], de a két évvel későbbi *Mint minden alkalom* című kötetnek is egyik központi problematikája a versbeszélő kilétének bizonytalansága”¹. A *Halotti Pompa* című kötet fordulópontot jelent az életműben: „egy modernség előtti én-szemléletnek a felelevenítése” – folytatja Szénási, mert mint mondja, azoknak a koroknak emberei mindig a Máson – Megváltón, Messiáson, Krisztuson – keresztül tekintenek önmagukra.

A *Halotti Pompa* versei „a hatalom és a hatalomnak való kiszolgáltatottság kérdését helyezik a költői világ középpontjába”². Ezt egyrészt Krisztus szenvedéstörténete (*Elő Könyv. Nagybetűi Szekvenciák*), másrészt Ámor és Psziché története (*Második Könyv. Ámor és Psziché-Szekvenciák*), harmadrészt a holokauszt eseménye köré szervezi (*Harmadik Könyv. Haszid Szekvenciák*).³ A karácsony éjjelén elkövetett gyilkosságot (és Krisztus meggyilkolását) és a holokauszt eseményét (a tömeges gyilkosságot) megidéző szövegek mint a teremtés visszavonását állító szövegek keretbe foglalják a test és lélek viszonyát boncolgató Ámor és Psziché-verseket. A *Testhez* című kötetnek is neuralgikus pontját képezi a gyilkosság (bár más képp, más értelemben, mint a *Halotti Pompa*ban, hiszen itt egy sokkal eldöntetlenebb, eldönthetlenebb kérdés, az abortusz kérdése nyomán merül fel), és ezzel Krisztus halála,⁴ valamint a holokauszt mint a tömeges, állami méreteket öltött gyilkosság, mely alapjaiban változtatta meg az emberképet és a zsidó-keresztény kultúrát.⁵ Mindkét kötetben központi

kérdés test és lélek viszonya, test és nyelv viszonya és a nő mint „női Krisztus”, a szenvedés hordozója-kihordója.⁶ Mintha a *Halotti Pompa*ban megidézett Mária alakja, illetve a kérdésfelvetés, hogy mi lenne, ha Isten fia nő volna, folytatódna és íródna tovább *A Testhez* lapjain. „Isten Fia nő, ha volna, / Olyan, mint volt az Mária, / Dávid házából született / Áldott kicsi kecskegida. [...] Isten Lánya nem halhatna / Meg úgy, mint az Isten Fia, / Mert Ő az Élet folyása / És az Öröklét forrása.”⁷ szól a *Haszid Szekvenciák* X. verse. A *Testhez* című kötetben pedig Mária idéződik meg számtalanszor – gyermeküket vagy magzatukat gyászoló anyák történeteivel. Különösen két vers esetében hangsúlyos a Jézust gyászoló Mária történetére való utalás: *Az inkubátor* és *A dinnye* című versekben. Az elsőben koraszülött gyermekét veszíti el a vers beszélője: „Tamás kérdezte, / hozzon papot? Igen. Addig talán / még életben tartja a gép. Így éppen / megkeresztelték. Zokogtam. Csak / tűk szűrték át a lábát, a kezét. Mert / a hit néha kevés. A fájdalom / olyan erős, hogy éget.”⁸ A másodikban elvetélt gyermekét gyászolja a beszélő: „Mélységes az űr, ami bennem van / azóta, csak az éjszaka mélysegebb / nála. A barátok azt mondják, hogy / lesz másik. De én tudom, hogy ő / többé már nem fog megszületni / néktek.”⁹ A nők generációkon át hordozzák, *borodják ki* a szenvedést, gyermekük halálát, a testi megaláztatást és erőszakot, melyet el kell viselniük. Több versben ismétlődnek azok az utalások, melyek a női sorsfolyamba való beilleszkedésről beszélnek: „Az én szenvedésemben benne van összes / anyáim története.” (*A lavór*)¹⁰

MIÉRT NŐI TEST A TEST?
Világkép helyett – férfi szerző női testben

„Különös, hogy Borbély szűrőjén a férfiak sorsa mindig áthullik, nincs, vagy alig van szenvedő, szerencsétlen férfi, megrokkant, háborúban elesett, nőktől

Jelen írás egy hosszabb tanulmány rövidített változata.

elhagyott, megőrült, üldözött, kizsigerelt férfi mint baj okozója, annál inkább; mintha vezekelniük kellene valamiért a némaságban”¹¹, írja Rácz Péter a kötetéről recenziójában. Valóban, a könyv koncepciója szerint – és így már egyáltalán nem olyan különös módon – „a férfiaknak” metonimikus értelemben, azaz a görög, illetve a zsidó-keresztény hagyományból táplálkozó patriarchális társadalom berendezkedésének, s ezzel együtt a karteziánus világrépre programozott mai európai gondolkodásnak „vezekelnie” kell, és át kell adnia helyét – legalábbis a kötet erejéig – a Másik nézőpontja, nyelve, azaz a női történetek, a női érzelmek és a női szenvedés számára. Pontosabban a kötet azt tematizálja, hogy ez a „csere”, ez az odafordulás létrejöhet-e egyáltalán.¹²

A „legendákban” zsigeri tapasztalatokról, testi (és lelki) szenvedésről (szülés, vetélés, nemi erőszak, gyermekhalál) és helyenként a transzcendenssel való találkozásról (csodaélmények) számolnak be egyes szám első személyű női elbeszélők – illetve helyesebb azt mondani, a kötet prózaversei azt tematizálják, lehet-e beszélni ezekről a tapasztalatokról.

Külön gesztusértékkel bír, nem hanyagolható el az elemzés során, hogy férfiszerző által jutnak az olvasó elé az elhallgatott női történetek, legyen szó akár az abortuszok, elvetélt magzatok, elvesztett gyermekek fölötti fájdalom elbeszéléseiről, akár a női szemszögből elmesélt holokauszt-történetekről. Szűcs Teri írja a Borbély-kötet kapcsán, hogy „[a] tény [...], hogy

ezeket a jellegzetesen női történeteket férfi szerző írja lírai monológgá, fölerősíti a Másik megoszthatatlan történetéhez való odafordulás áttételességét, groteskségét.”¹³

A kötet hangsúlyos fotómotívuma rávilágít a test pusztán tárgyias megfigyelésének, mozdulatlanra merevítésének problémájára. A borítón Joel-Peter Witkin *Woman once a bird* című munkája látható, mely a kötet záróversében kvázi-ekphraszisként visszatér, mintegy keretbe zárva a könyvet, akárcsak egy valódi keret egy fényképet – „a megcsonkított női test jelként előbb egyik, majd másik médium fog-ságában válik rabbá.”¹⁴ „Embereket fényképezni annyi, mint erőszakot követni el ellenük, hiszen a fényképező úgy látja őket, ahogy ők sose látják önmagukat, s olyasmit tud meg róluk, amit ők maguk nem tudhatnak; a fénykép az embert tárggyá minősíti át, s ez a tárgy jelképesen birtokba vehető. Ha a fényképezőgépet szublimált fegyver, akkor a fénykép szublimált gyilkosság – elpuhult gyilkosság, mely illik szánalmas, riadt korunkhoz.”¹⁵ Susan Sontag e gondolatainak megfelelően a kötet verseiben az erőszak, a gyilkosság központi szerepet kap mint a testről való beszéd egyetlen lehetséges módozata. Illetve azért is kerül központi szerepbe a gyilkosság, mert „a bűn jogi kategóriája révén a hatalom és a hatalomnak való kiszolgáltatottság kérdését veti fel, ez a problémafelvetés azonban szélesebb horizontot nyit, s mintegy az európai gondolkodás mélyére hatol.”¹⁶ A gyilkosság „másik oldalát” tekintve a halál is központi témája a kötetnek, mert „[a] testként való egzisztálás szimptomája a test mulandósága: a testet a megalázásról, a meggyötérsről, az elpusztításról szóló tudósítás emeli »ontológiai státuszba«, a test csak ekként válhat a történet, a diszkurzív nyelv részévé. A test halála az egyetlen bizonyosság a testről magáról, aminek lényege a sebezhetőségben áll.”¹⁷

A test tárgyias megfigyelésekor létrejövő szubjektum-objektum alá-fölrendeltségi viszony legrepresentatívabban a női test megfigyelt pozícióba tétele által valósult meg az európai hagyományban. „A világgép [...] nem a világ képe, hanem a képként megragadott világ”,¹⁸ írja Heidegger a modern korról. Elmondható, hogy a nő pedig ennek a képként megragadott világnak szimbolikus megtestesítője. A nők a hagyomány szerint a nézés, a megfigyelés néma tárgyai: „[a] festmények, csakúgy, mint a nők, ideális esetben a szem örömeire alkotott csendes, gyönyörű teremtmények”,¹⁹ írja Lessing Laokoónjában a költészet és festészet hierarchikus megkülönböztetése kapcsán W. J. T. Mitchell, és megjegyzi, hogy ez a nyilvánvalónak tűnő viszony kétségtelenül a felvilágosodás öröksége.²⁰ Ezenkívül „a női alak irodalmi és vizuális művészetekbeli, ősidőtől létező reprezentációja már önmagában reflexív, amennyiben impli-

cit módon utal magára a (voyeuri, fetisisztikus) tekintetre²¹, ezért lehet szimbolikus jelentősége a női szenvedéstörténetek bemutatásának.

Borbély Szilárd ama gesztusával, hogy férfiként női szubjektumok „bőrébe bújva” beszél el történeteket, szerzőként kilép a férfi tekintet nőt tárgyiasító szerepköréből, nem megfigyelő többé.²² Igaz ugyan, hogy – ahogy a fenti Szűcs Teri idézet utal rá – az azonosulás nem történhet meg teljes mértékben, mégis elmozdulást jelent a leíró-leírt viszonyrendszerhez képest.²³ Ez a szerzői eljárás egyrészt rámutat a férfishoz köthető különböző tudományos vagy vallási diskurzusok, azaz a racionalitás és a teológia férfiközpontú gondolkodásmódja, valamint a Másik, azaz a nőieshez köthető személyes, verbalizálhatatlan tapasztalatok, a transzcendens megtapasztalása közötti feszültségre és hierarchikus viszonyra. Másrészt értelmezhető rámutatásként a női tapasztalatok nők általi elbeszéléseinek és ezen szövegek kanonizációjának hiányára, valamint a társadalmi odaforululás, a figyelem és az együttérzés jellemző elmaraadására is. Ahogy Zsadányi Edit írja *A Dunába* című prózaversbe váratlanul belépő József Attila-sorok kapcsán: „A József Attila-vers emlékezete [...] nemcsak az intertextuális jelentéslehetőségek létrehozása szempontjából játszik fontos szerepet, hanem azért is, mert ez a széles körben ismert vers kulturális identitásunk alkotója. Az anyaság, a csecsemők, a betegek, a vetélés és az abortusz problémája ezzel a közös kultúrával, »nemzeti örökségünkkel« kerül egy szintre. Egy orvosi hatókörbe száműzött, elhallgatott, ki nem beszélt kérdéskör Borbély Szilárd prózaversei által diskurzusváltást hajt végre. A nyilvánosság és a kultúra »magaslatait« eléri az eddig nők magánügyének tulajdonított kérdés.”²⁴

AZ ANYA TESTE – kultúra és természet határán

Az a kérdés már körvonalazódott, hogy miért a nők válnak kitüntetett szereplőivé a kötetnek. Hogy kiderüljön az is, hogy a női test miért válik a kötet koncepciója szerint hangsúlyosan anyai testté, miért a szülés és vetélés válik központi motívummá, vissza kell térni a halálnak mint a testi létezés egyetlen bizonyítékának kérdéséhez.

„Az anyává levés, a terhesség csak két beszédmódot tudott találni önnön megjelölésére: a tudományt, amely, lévén objektív, nem foglalkozik az alannal, műveleteinek anyai terepével; és a keresztény (főként az ortodox) teológiát, amely viszont csak úgy beszél róla, mint ami másutt lehetetlen lenne, mint valami szent nem evilágiról, mint az isteni mivolt tartályáról, mint arról a szellemről, amely az embert a kimondhatatlan istenihez köti, mint a transzcendencia végső

(szükségképpen szűzi és mennybevitelre szánt) támaszáról. Az anyai test révén (a maga szűziességében és szűzmáriás elszenderedésében) a keresztényi gondolkodás ravaszága egy olyan tárgyat teremt, ahol a tárgy és az ige elválik egymástól, felaprózódik, elhalványulnak. És a világi humanizmus átveszi ezt a tárgyteremtést: az anya kultusza – gyöngédség, szeretet, a társadalmi konzervativizmus melegágya.”²⁵ Mintha a Borbély kötetében megjelenő kétféle beszédmód váltakozását írná le Kristeva a fenti idézetben. Az ódák hidegnek, logikusnak tűnő, ironikusan tudományos, fennkölt nyelvezete és gondolatmenete váltakozik az anyák/szentek szenvedéstörténeteivel – akár a *Legenda Aurea*-átiratokra, akár a holokauszt-túlélők prózaverssé átültetett elbeszéléseire gondolunk. Az anya kultusza a társadalmi konzervativizmus melegágya – írja Kristeva. Borbély azonban olyan történeteket tár az olvasó elé, melyekről a társadalom hallgat, nem akar tudomást venni, melyek nem illeszkednek az anyákról kialakított konzervatív, normatív elképzelésekbe.

Kristeva szerint az anyai megelőzi a kultúrát, és a lacani értelemben vett Szimbolikus az anyai megtagadása hozza létre. Butler azonban vitatkozik Kristeva ezen állításával *A problémás nem* című könyvében, és azt mondja, hogy a nyelv valamely diskurzusa hozza létre magát az anyait is: „Az a törvény, amely állítólag elfojtja a szemiotikát, az valójában a szemiotika irányító elve lehet. Ennek az lehet az eredménye, hogy az »anyai ösztön« akár kulturálisan konstruált vágy is lehet, amit aztán naturalista szókinccsel magyaráznak.”²⁶ („Kristeva szerint a »szemiotika« a nyelvnek egy olyan dimenziója, amelyet az anyatesthez való elsődleges viszony hoz létre. Ez nemcsak cáfolja Lacan elsődleges premisszáját, hanem a Szimbolikuson belüli felforgatás szakadatlan forrása. Kristeva számára a szemiotika a kultúra sajátosságain belül az eredeti libidinális sokszínűséget fejezi ki, egész pontosan a költői nyelven belül teszi ezt, ahol a többértelműség és a szemantikai nyitottság uralkodik. Hatásában a költői nyelv a nyelvi terminusokon belül az anyai test felgyógyulása, megjelenése, olyan nyelv, amelynek van ereje, potenciája ahhoz, hogy megtörje, felforgassa és helyettesítse az atyai törvényt.”)²⁷ Butler ugyanakkor egyetért Kristevával abban, hogy a Szimbolikus az anyai megtagadásával jön létre, és a szülés-születés aktusáról sem állítja, hogy ne lenne kultúra és természet határmezsgyéjén. Kristeva így ír erről: „az anyai test olyan hasadás helye, amely attól, hogy a kereszténység hiposztazálja, még állandó társadalmi tény marad. Az asszony-alany, a fajfenntartás biztosítására szentelt teste révén, amely mindazonáltal alá van rendelve (szimbolizáló-értelmező alanyként, mint minden más is) az apai funkciónak, elsősorban

is szűrő: olyan találkozási hely, olyan küszöb, ahol megütközik egymással »természet« és »kultúra«.²⁸ Azzal egészíteném ki a fenti gondolatmenetet – Butler „instrukciói” alapján –, hogy mindez nem az anyai testre, hanem magára a szülés-születés aktuására igaz különösképpen, Borbély kötetének ismeretében pedig főleg ez a következtetés vonható le.

A PATRIARCHÁLIS ISTEN-KÉP ÁTÍRÁSA – női „szerencsétlenség”

Test és lélek egységének elképzelését állítja a mottó alapján az értelmezés egyik fontos támpontját jelentő Simone Weil írásában megfogalmazódó gondolat: „Holott tökéletesen más valami, a szerencsétlenség mégis elválaszthatatlan a testi szenvedéstől. Magában a szenvedésben mindaz, ami nincs fizikai fájdalomhoz vagy valami hasonlóhoz kötve, legtöbbször képzelgés csupán, s helyes gondolkodással leküzdhető. [...] Az olyan szenvedés, melynek magja nem csillapíthatatlan fizikai vagy azzal rokon fájdalom, közönséges romantika.”²⁹ Weil így írja le a szerencsétlenség mibenlétét: „[v]alódi szerencsétlenségről egyedül akkor beszélhetünk, ha a végzetes csapás egy élet minden területére kiterjed, egyszerre érintve a társadalmi, a lelki és a testi vonatkozásokat. A társadalmi faktor kihagyhatatlan. Társadalmi bukás, vagy a tőle való rettegés nélkül nincs szerencsétlenség.”³⁰

A testi szenvedés szorosan összefonódik Borbély verseiben a társadalmi vonatkozással. Egyrészt a nők által elbeszélte abortusztörténetek esetében nagyon erős a közvélemény jelenléte, amelynek egy része még ma is bűnösnek tekint az abortuszt választókra, ezáltal az elbeszélők bűntudatára még inkább ráerősít a narratívákba beszűrődő társadalmi hang (ahogy az már látható volt többek között *A kő-táblára* című vers esetében). A társadalom kivetettjei beszélnek, anyák, akik áthágtak mindenféle normát, a közvélemény egy szelethe szerint nem a saját testükről döntöttek, hanem olyan anyák ők, akik megölték gyermekeiket – a legsúlyosabb bűn, olvashatjuk az első „legendában”: „Nincs nagyobb / bűn, mint az élet kioltása.”³¹ Olyan beszélők szólalnak meg, akik kilógnak az anya társadalmi konstrukció által létrejövő szubjektumának kategóriájából. Borbély verseiben egymásnak feszül a keresztény erkölcsből következő bűnelgondolás és a Weil írásai alapján értett – szintén keresztényi – szerencsétlenség. A versek elbeszélői, a nők bűnösnek érzik magukat, mert „[m]indaz az idegenkedés, megvetés és gyűlölet, ami a bűnnek járna ki, valójában a szerencsétlenek nyakába szakad.”³² Borbély versei tehát, bár első látásra úgy tűnhet, hogy erősítik a társadalmi ítélkezést az abortusszal kapcsolatban,³³ valójában éppen arra mutatnak rá, hogy milyen ellenté-

tek feszülnek a teológiai hagyományban. Hogy sokszor nem az áldozat, hanem a bűnösnek gondolt a legszerencsétlenebb. A női „legendák” elbeszélői legtöbbször magányos, férjük által elhanyagolt, elhagyott nők, akik bárhogyan védekeznek a teherbeesés ellen, újra és újra állapotosak lesznek. *A Dunába* című versben például a nőt két férj hagyja el, *Az autólámpa* elbeszélője esténként hiába várja, hogy férje megérkezzen, és végül bizonyosságot is szerez arról, hogy a férfinak más nők voltak az életében. „Megint egyedül vagy a teljes felelősség súlyával.”³⁴ mondja.

„Kiket szerencsétlenség sújt földre, vergődnek csak, mint a félig eltaposott bogár. Az ilyeneknek nincs többé szavuk arra, mi is történt velük.”³⁵ Tehát nemcsak a női alávetettségéből következik, hogy a Másiknak nincs nyelve, amelyen megszólalhatna és elmondhatná tapasztalatait a szenvedésről, hanem magából a szerencsétlenség természetéből is. A szerencsétlenség e tekintetben hasonlít az újabb traumaelméletek traumadefiníciójához: a trauma „egy sérülést okozó életeseemény, amely elszennvedőjét kiszakítja egyrészt az időből, saját életének folytonos idejéből, másrészt pedig a nyelvből, a nyelvben létől, hiszen fő jellemvonása, hogy nem elmondható.”³⁶ A traumatizált, akárcsak *A tízezer* című vers esetében, akadozva-dadogva tudja csak elmondani történetét. A test kezd beszélni, amikor a nyelv elakad. Ilyen elidegenítő „testbeszéddel” találkozunk *A szemeteiskosár* című versben, ahol is a beszélő időről időre elhagyja az egyes szám első személyű személyragot az igék végéről, így sokszor olyan szóalakok keletkeznek, melyek megegyeznek az egyes szám harmadik személyű igealakokkal. Például: „Férjhez mente. / Dolgozta. Mellette Közgázt végezte. És este / holtfáradtan. Alig találkoztunk. A pénz kifolyt kezünk / közül. Természetesnek vette, hogy nem szerete / munkám.”³⁷ Ezekben a sorokban például nem eldönthető, hogy a férj vette természetesnek, hogy az elbeszélő nem szereti a munkáját, vagy maga az elbeszélő.

A szerencsétlenség Weil esszéjében eredendően krisztusi: „Átkozottá lett érettünk.» Krisztusnak nem csupán keresztire vert teste, de lelke is mindentől elátkozottá lett. Hasonlóképpen minden ártatlan elátkozottnak érzi magát szerencsétlenségében.”³⁸ Ahogy Herczeg Ákos írja a kötet kapcsán, *A Testhez* Borbély *Halotti Pompa* című kötetének folytatásaként is érthető: „az erőszak minden megnyilvánulása magán viseli a megkínzott Megváltó szenvedésének nyomát.”³⁹ Az erőszak itt – éppúgy, ahogy a weili értelemben vett szerencsétlenségnek sem csak testi aspektusa van – nemcsak fizikai erőszakot, hanem lelki terrort, megbélyegzettséget is jelent, melyet a női elbeszélők általában férfiakról szenvednek el. „[M]indennapos női sorstragédiákat látunk, melyeknek (női) szereplői egyértelműen ál-

dozattá (és ezzel egy időben bizonyos értelemben szentté) válnak (az abortuszt tematizáló versekben) élet és halál feletti döntés – valójában istenhez köthető attribútumának – súlya alatt.”⁴⁰ Így elmondható, hogy Borbély Szilárd kötete „átírja a patriarchális Isten-képet”.⁴¹ Annál is inkább, mert mint Weil írja, „[a]kiket szerencsétlenség sújt, közel jutnak a kereszthez, s a lehető legnagyobb távolságra Istentől.”⁴² De aki megmarad a szeretetben, akár csak Krisztus, és akár csak a sorsukat belenyugvással kezelő női elbeszélők, „azt a lelkét átjáró szerencsétlenség odaszegezi magának az univerzumnak a közepére. Ez a világ valódi közepe, mely nincs középen, mert kívül van téren és időn, mivel maga az Isten. Egy más dimenzió szerint, mely nem tartozik a térhez, se az időhöz, ez a szeg rést üt a teremtésen, az elsötétült ernyőn keresztül, mely a lelket Istentől elválasztja.”⁴³

„MINT AKI MEGY VESZTŐHELYRE”

– női holokauszt

A holokausztversekben is a társadalom kivetettjei beszélnek.⁴⁴ Ezekben a „legendákban” egy múltbeli esemény bűne vagy terhe nyomja az elbeszélők vállát.⁴⁵ „Mind a holocausttörténetek, mind az anyatörténetek megalázott nők történetei, akik legkiszolgáltatottabb helyzetükben nőként aláztnak meg”.⁴⁶ A holokauszt során átélt szenvedések és az abortusz-, illetve vetelés- vagy gyermekhalál-történetek közötti megfeleltetésre a kötet egyik verse expliciten is utal. Azonban természetesen nem a gyilkosság (nem az abortusz gyilkosságként való felfogása – bár a versek beszélői gyakran gyilkosként aposztrofálják magukat) az összekötő kapocs az események között, hanem a szerencsétlenség. *Az autólámpa* című versben a magára hagyott nő így beszél az abortuszról való döntésről és a kórházba indulásról: „Töprengsz, gyötrődsz, kapkodod a fejed az észérvek / és a szív hangja között. Egyedül vagy mindig. Egyedül / az izzadtságban. A fák alatti néma éjszakában. Aztán / a sokadik álmatlan éjszaka után megszületik az elhatározás.”⁴⁷ / És akkor reggel indulsz némán, összekészítve kis / motyód, *mint aki megy veszthelyre*. Megint egyedül vagy / a teljes felelősség súlyával. Belépsz a műtőbe.”⁴⁸ (kiemelés tőlem – Gy. B.) A „fák alatti néma éjszaka” kísértetiesen emlékeztet az appellen álló rabok képére. A műtő pedig behelyettesíthető a gázkamrával. A holokauszt és a döntésükben egyedül hagyott, büntudatban őrjögő nők képe így végképp összeolvad.

A holokauszt nemcsak a „legendákban”, azaz a prózaversekben, hanem egy „ódában” is helyet kap. *A kíményhez* című vers továbbgondolja az adornői kérdésfelvetést-esztétikát („Auschwitz után verset írni barbárság”), és a magyar szerzők közül Pilinszky

költészetéhez kapcsolódva Borbély a holokausztra egy, a „legendákétól” különböző poétikával, egy gondolati-filozófiai verssel is rákérdez. Pilinszky konkrétan is megidéződik egy versben: „Pilinszky poétikájához kapcsolódik a pillanatok és mozdulatokat kimerevítő, az időből az örök megváltatlanság, jóvátehetetlenség terébe kiemelő képleirő versben (*A Testméllyhez*): »Így látjuk őket, elmenőn: Egy hajlott nőalak. / A rékli, kendő, szoknyarác / alatt a Test halad.«.”⁴⁹

A másik kapcsolódási pont a holokausztirodalomhoz Kertész Imre, művei közül pedig elsősorban a *Kaddis a meg nem született gyermekért*, mely szó szerint megidéződik *A szüzesség* című prózaversben: „És már merek gondolni rá, a meg nem születettre, / akit megöltem. Elgondolom, hány éves lenne. Néha / beszéllek hozzá este: »Sötét szemű kislány lennél, orrocskád / környékén elszórt szeplők halvány pöttyeivel? Vagy konok / fiú, vidám és kemény szemed, akár a szürkés-kék kavics?«”⁵⁰ Szénási Zoltán így ír erről a kapcsolódási pontról, magát Borbélyt idézve: „Ha a jövő lerombolódik, a jelen nem fogalmazhat meg állítást.» – írja a *Kaddis* kapcsán Borbély, s lényegében ugyanez az egzisztenciális tapasztalat fogalmazódik meg az abortuszt végrehajtott, elvetelt vagy beteg gyermeket szülő anyák vallomásaiban is.”⁵¹

ÖSSZEZÉS

Borbély Szilárd a női test témájához nem leíró, tárgyiasító módon közelít, hanem női elbeszélők által, női szemszögből kerülnek elmondásra a kanonikus irodalom szempontjából marginálisnak nevezhető történetek (szülés, abortusz, vetelés). A kötet koncepciója ugyanis, hogy a görög, illetve a zsidó keresztény hagyományból táplálkozó patriarchális társadalom berendezkedésének, s ezzel együtt a karteziánus világrépre programozott mai európai gondolkodásnak mutasson felforgató jellegű alternatívát a Másik nézőpontja, nyelve, azaz a női történetek, a női érzelmek és a női szenvedés bemutatása által.

A női test középpontba állítása nemcsak a társadalmi érzékenység – rámutatás a női szövegek kanonizációjának hiányára, a társadalmi odafordulás, a figyelem és az együttérzés jellemző elmaradására – felől közelíthető meg, hanem filozófiai, nyelvfilozófiai és teológiai kérdéseket is tematizál. A test tárgyias megfigyelésekor létrejövő szubjektum-objektum alá-fölérendeltségi viszony legrepresentatívabban a női test megfigyelt pozícióba tétele által valósult meg az európai hagyományban. Borbély Szilárd azon gesztusával, hogy férfiszerezőként női elbeszélők „bőrre bújva” mond el női történeteket, egyrészt rámutat a férfishoz köthető különböző tudományos vagy vallási diskurzusok, azaz a racionalitás és a teológia férfiközpontú gondolkodásmódja, va-

lamint a Másik, azaz a nőieshez köthető személyes, verbalizálhatatlan tapasztalatok, a transzcendens megtapasztalása közötti feszültségre és hierarchikus viszonyra.

A női test szenvedésének történetei (szülés, vetélés, abortusz, holokausztörténet) az alárendelt pozícióját bemutatva világítanak rá test (szubjektum) és nyelv (diskurzusok, narratívák) kapcsolatára, feljethetetlen összefonódására és összetartozására. Judith Butler gondolatai rávilágítottak, hogy a nő a reprodukción keresztül kapcsolódik az anyagisághoz, és hogy ez nemcsak azt jelenti, hogy az európai hagyomány méltánytalanul azonosította a nőt a testtel, hanem azt is, hogy anyagi és nyelvi mindig és mindenkor összetartozik, hiszen egy tárggyal kapcsolatban mindig anyaga az, ami jelentőséggel bír. Borbély tehát a hagyományt arra használja, hogy felülírja vele a hagyományt, hiszen a nőt hangsúlyosan anyaságukhoz kapcsolódó élethelyzeteikben mutatja meg, ugyanakkor ezek a történetek, az életre vagy halálra születések élményei mégis olyan határhelyzetet is jelentenek, mely alkalmat ad a transzcendens megtapasztalására, mely kívül esik nyelvi konstrukción, a grammatikán, a retorikán. A női test a kötetben az élet- és haláladás képességén keresztül olyan transzcendenciát hordoz, mely képes felülírni a patriarchális Isten-képet.

BIBLIOGRÁFIA

- BORBÉLY Szilárd, *A Testhez. Ódák és Legendák*, Bp., Kalligram, 2010.
- BORBÉLY Szilárd, *Halotti Pompa*, Bp., Kalligram, 2006.
- BORBÉLY Szilárd, *Töredékek a gyilkosságról* = Uő., *Egy gyilkosság mellékzárói*, Bp., Vigília, 2008. 7–13.
- JUDITH BUTLER, *A problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*, Bp., Balassi, 2006.
- MARTIN HEIDEGGER, *A világkép kora* = Uő., *Rejtektutak*, Bp., Osiris, 2006. 70–88.
- HERCZEG Ákos, *A test grammatikája*, *Alföld*, 2011/9. 102–105.
- JAKAB-VILLÓ Hanga, „A test a Testnek otthona”: Borbély Szilárd verseinek testképzeteiről, *Korunk*, 2011. július, 89–98.
- KIRÁLY Hajnal, *Könyv és film között: A búszélgelven innen és túl*, Kolozsvár, Koíónia, 2010.
- KISS Viktória, *Csokonai Lili, a prim – madonna* (Esterházy Péter: Tizenhét hattyúk), ÚjNautilus (online) <http://ujnautilus.info/csokonai-lili-a-prim-madonna-esterhazy-peter-tizenhet-hattyuk/>
- JULIA KRISTEVA, *Az anyaságról*, *Lettre*, 1997. nyár (online) <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre25/24kris.htm>
- KRUPP József, *Testben élni: Borbély Szilárd: A Testhez. Ódák & Legendák, Jelenkor*, 2011. 54. évf., 3. (online) <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2276>
- MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant*, Bp., Anonymus–Ráció, 2008.
- W. J. T. MITCHELL, *Tér és idő: Lessing Laocoonja és a műfajok politikája* = Uő., *A képek politikája*, Szeged, Jate Press, 2008. 99–117.
- RÁCZ Péter, „Idő kerül a szóba”: Borbély Szilárd: A Testhez, *Élet és Irodalom*, 2010. június 4. (online) http://www.es.hu/racz_peter;ido_kerul_a_szoba;2010-06-03.html
- SERESTYÉN Zsolt, „...áldott a te méhednek gyümölcse”, *Helikon*, 2010. 20. (online) http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2333
- SUSAN SONTAG, *Platón barlangjában* = Uő., *A fényképezésről*, Európa, Bp., 1981. 7–33.
- SZÉNÁSI Zoltán, *Test, beszéd. Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről*, *Alföld*, 2011/6. 75–82.
- SZÉPLAKY Gerda, *A halott test grammatikája: A megváltás lehetlensége Borbély Szilárd A Testhez. Ódák & Legendák című verseskötetében*, *Helikon*, 2011/1-2., 141–157.
- SZÜCS Teri, *A testért: Takács Zuzsa A test imádása – India és Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről*, *Beszélő*, 2010. szeptember–december, 142–145.
- ZSADÁNYI Edit, „Hogyha eljár a szám”: *Női élettörténet Borbély Szilárd verseiben*, *Parnaszus*, 2009. tél, 17–24.
- VÁRI György, „Idő kerül a szóba”, *Magyar Narancs*, 2010/30. (online) http://magyarnarancs.hu/zene2/konyv_-_ido_kerul_a_szoba_-_borbely_szilard_a_testhez-74259
- SIMONE WEIL, *Szerencsétlenség és istenszeretet* = Uő., *Ami személyes, és ami szent: Válogatott írások*, Bp., Vigília, 1998.

JEGYZETEK

- SZÉNÁSI Zoltán, *Test, beszéd. Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről*, *Alföld*, 2011/6. 75.
 - Uo. 76.
 - BORBÉLY Szilárd, *Halotti Pompa*, Bp., Kalligram, 2006.
 - BORBÉLY Szilárd így ír egy esszéjében a gyilkosságról: „Az Evangéliumok a gyilkosságot istenjellel avatják. A szegény és a botrány, amelyet a kereszt jelöl, az isteni megmutatkozásnak helyévé transzformálódik. A Messiás-mítosz helyébe, a jövőben létező szabadító testet öltése és e test lerombolása után a jövőt testében és teste által magához ragadó Krisztus-alak került. A test jele maga is transzformálódik azáltal, hogy istenjellel válik. Nem másolat többé, az istenkép hasonlatosságára készült képmás, hanem – a jelentés kiterjesztése által – maga az istenjel. Ettől kezdve a gyilkosság, az istenjelként szemlélt test lerombolása nem pusztán civilizációs tabu, hanem a kereszténység megalapítását létrehozó istenjel jelöltje elleni agresszió. Azóta minden testben Krisztust ölik meg, és ugyanakkor minden test Krisztusba veti reményességét. Aki gyilkol, az a test által, melyet elpusztít, Krisztust is megöli.” BORBÉLY Szilárd, *Töredékek a gyilkosságról* = Uő., *Egy gyilkosság mellékzárói*, Bp., Vigília, 2008. 7.
- A „minden ember halála Krisztus halála” gondolatra utal *A Testhez* című kötetben *A Vonaton* című, Teréz anya monológját megidéző vers egy részlete is: „Tizennégy év alatt – most először szerettem / meg a sötétséget. – Azt gondolom, hogy ez / egy része, nagyon kis része Jézus sötétségének / és fájdalomának a földön. Megtanultam elfogadni. / Ma valóban nagy örömet éreztem – hogy / Jézus most már többé nem tud halodkolni – / de bennem akarja ezt megvalósítani. – És én / jobban, mint valaha, átadom magam Neki.” BORBÉLY Szilárd, *A Testhez. Ódák és Legendák*, Bp., Kalligram, 2010. 93.
- „Teológiai következtetései szerint is megfontolandó módon a zsidó keresztény kultúra felől nézve a holokauszt végső megoldása a zsidó Jézus utólagos kitörölésére is irányult. Másként fogalmazva: Auschwitz létrehívása megkísérelte a humán genomból kitörölni az üdv történet által az időbe alászálló és a történelemben belépő isteni részt.” BORBÉLY Szilárd, *Auschwitz holnap* = Uő., *Egy gyilkosság mellékzárói*, Bp., Vigília, 2008. 114.

- ⁶ Serestyén Zalán így ír erről: „Szólnék a mű – szerintem – leg-súlyosabb tétjéről. Borbély dermesztően nagy bravúrt visz végbe. Megpróbál leszámolni a szentségek maszkulinitásával (ha ennek még mentalitástörténeti, mentalitáskritikai következménye nem is lehet).” SERESTYÉN Zalán, „...áldott a te méhednek gyümölcse”, Helikon, 2010. 20. (online) http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2333
- ⁷ BORBÉLY Szilárd, *Halotti Pompa*, 149.
- ⁸ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez*, 73.
- ⁹ *Uo.* 106.
- ¹⁰ *Uo.* 135.
- ¹¹ RÁCZ Péter, „Idő kerül a szoba”: *Borbély Szilárd: A Testhez, Élet és Irodalom*, 2010. jún. 4. (online) http://www.es.hu/racz_peter;ido_kerul_a_szoba;2010-06-03.html
- ¹² „Az olvasónak vannak előzetes elképzelései arról a kérdésről, hogy mi az ember, ezeknek az elgondolásoknak számos összetevője létezik, melyek bonyolult kapcsolatban állnak egymással; a legfontosabb rétegekként a zsidó-keresztény emberképet és a felvilágosodás örökségét nevezhetjük meg. Borbély versei – s ez nemcsak a mostani kötetre érvényes, hanem legalább annyira a *Halotti Pompára* is – úgy kérdezik rá az említett hagyományok által meghatározott emberkép alapjaira, hogy az valódi provokációt jelenthet az olvasó számára.” KRUPP József, *Testben élni: Borbély Szilárd: A Testhez. Ódák & Legendák, Jelenkor*, 2011. 54. évf., 3. (online) <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2276>
- ¹³ SZÜCS Teri, *A testért: Takács Zouza A test imádása – India és Borbély Szilárd A Testhez című kötetéről, Beszélő*, 2010. szeptember–december, 144.
- ¹⁴ JAKAB-VILLÓ Hanga, „A test a Testnek otthona”: *Borbély Szilárd verseinek testképzeteiről, Korunk*, 2011. július, 94.
- ¹⁵ Susan SONTAG, *Platón barlangjában = Uő., A fényképezésről*, Európa, Bp., 1981. 22.
- ¹⁶ SZÉNÁSI Zoltán, *i. m.*, 78.
- ¹⁷ SZÉPLAKY Gerda, *A halott test grammatikája: A megváltás lehetetlensége Borbély Szilárd A Testhez. Ódák & Legendák című versek kötetében, Helikon*, 2011/1-2. 156.
- ¹⁸ Martin HEIDEGGER, *A világkép kora = Uő., Rejtektutak*, Bp., Osiris, 2006. 82.
- ¹⁹ W. J. T. MITCHELL, *Tér és idő: Lessing Laokoónja és a műfajok politikája = Uő., A képek politikája*, Szeged, Jate Press, 2008. 114.
- ²⁰ „Az a tény, hogy Lessing nem elsőként alkalmazta ezt a megkülönböztetést, és hogy még az *ut pictura poesis* doktrína apológéái számára is közhely volt – akiket pedig éppen Lessing támadt e különbségtéves figyelmen kívül hagyása okán –, csak megerősíti azt az érzésünket, hogy ez egyike azon »nyilvánvaló igazságoknak«, amelyeket a felvilágosodás hagyott ránk örökül.” *Uo.* 100.
- ²¹ KIRÁLY Hajnal, *Könyv és film között: A hüségelven innen és túl*, Kolozsvár, Koiónia, 2010. 31.
- ²² „Nem a nőkről szólnak ezek a művek, mint például Esterházy Péter: *Egy nő* című kötete, hanem maguk a nők szólnak meg bennük. Nem a tekintet tárgyaként, hanem beszélőként szerepelnek: a saját hangjukon, nyelvükön, hangulatukat, egyéniségüket tükröző beszédmódban mondják el saját (élet)történetüket. [...] Megszólal a női másság, ritkán hallható, fájdalmas történeteket mesél.” ZSADÁNYI Edit, „Hogyba eljár a szám”: *Női élettörténet Borbély Szilárd verseiben, Parnasszus*, 2009. tél, 17.
- ²³ Más férfi szerzők, például Esterházy Péter Csokonai Lili: *Tizenhét hattyúk* című művével kapcsolatban felmerült az a kritikai észrevétel, hogy bár a férfiszerző női elbeszélő „bőrbe bújt”, mégis a férfi nézőpont érvényesül a szövegben: „A nők és férfiak megjelenítése között is nagy különbségeket találhatunk: a női test, az erotikus női testrészek leírásának sokasága a férfiak rövid, vagy hiányzó ábrázolásához képest egyértelműen férfi nézőpontra utal.” KISS Viktória, *Csokonai Lili, a prim – madonna (Esterházy Péter: Tizenhét hattyúk)*, ÚjNautilus (online) <http://ujnautilus.info/csokonai-lili-a-prim-madonna-esterhazy-peter-tizenhet-hattyuk/>
- ²⁴ ZSADÁNYI Edit, *i. m.*, 20.
- ²⁵ Julia KRISTEVA, *Az anyaságról, Lettre*, 1997. nyár (online) <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre25/24kris.htm>
- ²⁶ Judith BUTLER, *A problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*, Bp., Balassi, 2006. 168.
- ²⁷ *Uo.* 154.
- ²⁸ Julia KRISTEVA, *i. m.*, <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre25/24kris.htm>
- ²⁹ Simone WEIL, *Szerencsétlenség és istenszeretet = Uő., Ami személynél, és ami szent: Válogatott írások*, Bp., Vigília, 1998. 45.
- ³⁰ *Uo.* 46.
- ³¹ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez...*, 14.
- ³² Simone WEIL, *i. m.*, 49.
- ³³ Zsadányi Edit még a kötet megjelenése előtt írt, a női elbeszélőket megszólaltató prózaverseket elemző tanulmányában tesz egy „(ideológia)kritikai észrevételt”: „Az elmesélt történetek nagy része abortuszhoz kapcsolódik, illetve a veteléshez kötődő büntudat feloldására, a gyerek elvesztéséhez kötődő önvád feloldására irányul. Ebből olyan állappontra lehet következtetni, amely elfogadja a nők bűnösségét kiindulópontként. Azért lehet erre következtetni, mert a versek nagy része e büntudat feloldásához, kibeszéléséhez nyújt segítséget. (...) [N]yomasztóak ezek a versek, mert minden együttérzés dacára megismételnek egy kultúránkat átható és a női létezészt már gyerekkorától korlátozó, sőt megbéklyózó nézetet: a nők hibázatásának, büntudatuk kialakításának és fenntartásának ezerszer ismételt gyakorlatát, a felelősség áthárításának rutinszerű, meggyökeresedett szokását.” ZSADÁNYI Edit, *i. m.*, 23.
- ³⁴ Borbély Szilárd, *A Testhez*, 59.
- ³⁵ Simone WEIL, *i. m.*, 47.
- ³⁶ MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant*, Bp., Anonymus-Ráció, 2008. 6.
- ³⁷ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez...*, 77.
- ³⁸ Simone WEIL, *i. m.*, 50.
- ³⁹ HERCZEG Ákos, *A test grammatikája, Alföld*, 2011/9. 103.
- ⁴⁰ *Uo.* 103.
- ⁴¹ SZÉPLAKY Gerda, *i. m.*, 151.
- ⁴² Simone WEIL, *i. m.*, 51.
- ⁴³ *Uo.* 62.
- ⁴⁴ „A szerencsétlenség megkeményíti és kétségbe ejt, mivel tüzes vasként égeti a szerencsétlen lelkébe az önmegvetés, az önmagától való irtózás, az önmagával való meghasonlás érzését, a bűn és mocok amaz élményét, amit a bűnösnek kellene éreznie, de nem érez, s amit logikusan a bűnnek kellene eredményeznie, de amit a bűn nem eredményez.” *Uo.* 49.
- ⁴⁵ „Olykor aránylag könnyű kiszabadítani a szerencsétlent jelen bajából, de szinte lehetetlen egy régmúlt szerencsétlenségből. Erre egyedül Isten képes. De még Isten kegyelme se gyógyíthatja meg itt a földön magát a halálosan megsérült emberi természetet. Krisztus megdicsőült testén is rajta maradtak a sebek.” *Uo.* 50–51.
- ⁴⁶ SZÉNÁSI Zoltán, *i. m.*, 77.
- ⁴⁷ Érdemes figyelni a „megszületik az elhatározás” metaforikus kifejezésre egy abortuszról szóló szövegben.
- ⁴⁸ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez*, 59.
- ⁴⁹ VÁRI György, „Idő kerül a szoba”, *Magyar Narancs*, 2010/30. (online) http://magyarnarancs.hu/zene2/konyv_-_ido_kerul_a_szoba_-_borbely_szilard_a_testhez-74259
- ⁵⁰ BORBÉLY Szilárd, *A Testhez*, 25.
- ⁵¹ SZÉNÁSI Zoltán, *i. m.*, 78.